

เล่าเรื่องชุมชนมอญวัดประดิษฐาราม

วราห์ โรจนวิภาต

เรื่องชุมชนวัดประดิษฐาราม นอกจากบทความของคุณสุจิตต์ลักษณ์ ศิผดุง ที่เขียนเรื่องมอญบางไส้ไก่ และของพลโทธีระเดช มุ่งทางธรรม ที่เขียนในหนังสืองานพระราชทานเพลิงศพพระครูประดิษฐ์วราวัฒน์ หรือพระมหาปาติตตจิตเจ้าอาวาสวัดประดิษฐาราม สองคนนี้แล้ว ก็ไม่เคยเห็นบทความใดๆ ที่เกี่ยวกับชุมชนแห่งนี้อีก ชื่อของชุมชนแต่เดิมไม่มี ชาวบ้านเรียกกันเองว่า “บ้านมอญ” บางคนกล่าวว่าชื่อ “มอญบ้านสมเด็จ” หากมีชื่อนี้จริงก็คงเป็นชาวบ้านเรียกไม่ใช่ชื่อทางราชการ แต่ก็สอดคล้องกับพื้นที่และมีความเป็นไปได้ พลโทธีระเดช มุ่งทางธรรม กล่าวไว้ว่าบ้านมอญแต่เดิมแบ่งเป็น ๓ ส่วนคือ หัวบ้าน กลางบ้าน และท้ายบ้าน วิเคราะห์ตามนี้ก็จะเห็นว่า หัวบ้านและท้ายบ้านเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกัน มีคลองบางไส้ไก่ขวางอยู่ ส่วนกลางบ้านเดิมอยู่ในบริเวณมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา คือบริเวณตั้งแต่สระน้ำในโรงเรียนไปจรดคลองบางไส้ไก่ทางด้านหลัง

ฉะนั้น คลองบ้านสมเด็จหรือคลองสมเด็จจึงผ่านกลางหมู่บ้านระหว่างหัวบ้านกับกลางบ้าน หากเคยมีชื่อว่ามีบ้านสมเด็จก็สอดคล้องกัน เมื่อมอญกลางบ้านต้องสลายไปด้วยเหตุที่ทางการเอาพื้นที่ขยายโรงเรียนบ้านสมเด็จเจ้าพระยา คนที่เคยอยู่ในกลางบ้านจำต้องโยกย้ายเข้ามาอยู่ในหัวบ้าน คลองบ้านสมเด็จเลยกลายเป็นแนวเขตระหว่างบ้านมอญกับโรงเรียน มิได้ผ่านกลางชุมชนมอญดังแต่ก่อน ชื่อมอญบ้านสมเด็จก็เลยเลือนหายไปด้วย ส่วนชื่อมอญบางไส้ไก่น่าจะเกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้เอง โดยผู้เขียนเรื่องมอญตรงนี้ไม่รู้ว่าจะใช้ชื่ออย่างไรดี บังเอิญใกล้ๆ กับชุมชนมอญแห่งอยู่ใกล้กับชุมชนลาว หรือหมู่บ้านลาว มีวัดของชุมชน ซึ่งแต่เดิมเรียกว่า “วัดลาว” ในสมัยหนึ่งวัดนี้เรียกว่า “วัดราษฎร์ศรัทธาธรรม” ภายหลังได้เปลี่ยนชื่ออย่างเป็นทางการว่า “วัดบางไส้ไก่” หมู่บ้านลาวก็เลยได้ชื่อว่า “ลาวบางไส้ไก่” เมื่อมีลาวบางไส้ไก้ก็เลยเรียกชุมชนมอญให้คู่กันไปว่า “มอญบางไส้ไก่” ซึ่งก็มีส่วนถูกอยู่บ้าง เพราะเมื่อชุมชนกลางบ้านมีเหตุต้องสลายไปเหลือชุมชนหัวบ้านกับท้ายบ้านเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกัน มีคลองบางไส้ไก่ขวางอยู่ ท้ายบ้านมอญคือบริเวณปากคลองบางไส้ไก่ ตั้งแต่ประตูระบายน้ำจนถึงปลายซอยวัดใหญ่ศรีสุพรรณ (ซอยเดิม) ปัจจุบันปลายซอยตรงนี้ เรียกว่า “สามแยกจรวพร” ทางเดินท้ายบ้านมอญเป็นซอยที่ต่อเนื่องกับซอยหัวบ้านมอญ ซึ่งเรียกว่าซอยวัดมอญ หรือตรอกวัดมอญทั้งหมด ชาวไทยเชื้อสายมอญอาศัยอยู่ด้านขวาของซอย คือด้านที่ติดคลองบางกอกใหญ่ หรือคลองบางหลวงเป็นส่วนใหญ่ ด้านซ้ายมือมีบ้านเรือนอยู่ห่างๆ กันด้านหลังมีสภาพเป็นสวน ภายหลังทางการได้จัดเขตปกครองใหม่เอาคลองบางไส้ไก่เป็นแนวเขต ตัดเอาท้ายบ้านมอญทั้งหมดไปขึ้นกับชุมชนวัดใหญ่ศรีสุพรรณ ซอยท้ายบ้านมอญตลอดจนผู้คนในชุมชนกลายเป็นคนของชุมชนวัดใหญ่ศรีสุพรรณ จะเห็นได้ว่าชุมชนกลางบ้านและชุมชนท้ายบ้านถูกตัดออกไป คงเหลือแต่ “หัวบ้านมอญ” หากเรียกว่ามอญบางไส้ไก้ก็ไม่ตรงกับความจริงเท่าไรนัก นอกจากนี้ทางการมีแผนขยายถนนในหัวบ้านมอญด้านริมคลองบ้านสมเด็จให้กว้างขวาง ชาวบ้านริมซอยบางส่วนกับชาวบ้านริมคลองก็มีอันต้อง

เรือถนนโยกย้ายไปเกือบหมด และคงต้องไปอยู่ที่อื่นจะโยกย้ายข้ามฟากไปอยู่ด้านริมคลองบางกอกใหญ่คงไม่ได้ เพราะบ้านเรือนในส่วนนี้ก็หนาแน่น หากโครงการที่ว่าเป็นรูปธรรมขึ้นมาในอนาคตมอญชุมชนนี้อาจจะต้องเปลี่ยนชื่อไปอีกก็เป็นได้ จากมอญบางไส้ไก่เป็นมอญบางกอกใหญ่ มอญคลองบางหลวง หรือหากไปใช้ชื่อเก่าที่เคยเรียกมาว่า “มอญบ้านสมเด็จ” ก็เข้าทำดี

เรื่องชุมชนวัดประดิษฐารามหรือบ้านมอญที่นำเสนอในครั้งนี้เป็นเรื่องที่ได้รู้ได้เห็นมาตลอดที่อยู่ในชุมชนนี้ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่ผู้ใหญ่เล่าให้ฟัง นอกนั้นก็สอบถามจากคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ยากรู้ หากมีข้อท้วงติงหรือผิดพลาดในบางเรื่องให้ถือว่าเป็นความคิดเห็นโดยส่วนตัวของผู้เขียนไม่มีเจตนาที่จะเขียนหรือให้ผู้ที่ถูกพาดพิงเกิดความเสียหาย และหวังว่าท่านเหล่านั้นคงให้อภัย บทความนี้คงจะเป็นประโยชน์กับชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องอยู่บ้างไม่มากก็น้อย

ชุมชนวัดประดิษฐาราม

ชุมชนวัดประดิษฐารามหรือที่เรียกกันมาแต่เดิมว่า “บ้านมอญ” คือบริเวณที่อยู่ตรงข้ามมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ขึ้นกับแขวงศิริราชบุรี เขตธนบุรี กรุงเทพฯ เหตุที่เรียกว่าบ้านมอญเพราะเป็นชุมชนมอญชาวเมืองทวาย และเมืองมะริด ที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นมอญรุ่นสุดท้าย ก่อนรุ่นนี้คือมอญปากกลัด หรือมอญพระประแดง สาเหตุที่เข้ามาในครั้งนี้เนื่องจากพระเจ้าปดุง กษัตริย์พม่ากล่าวหาว่ามอญทั้งสองเมืองเป็นกบฏ จับมอญทั้งสองเมืองประหารชีวิตด้วยวิธีการอันทารุณเอาไฟคลอก *มอญพวกนี้จึงหนีภัยเข้ามาในประเทศไทย มอญปากกลัดหรือมอญพระประแดงแรกที่อพยพเข้ามาสมัยรัชกาลที่ ๒ โปรดฯ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่จังหวัดนนทบุรี ส่วนมอญชาวเมืองทวายและเมืองมะริดโปรดฯ ให้อยู่ที่วัดละมุด แลวสะพานพระราม ๖ เดิมนั้นจนเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ สร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์แล้วเสร็จ จึงโปรดฯ ให้มอญที่อยู่ในเมืองนนทบุรีไปอยู่ที่นครเขื่อนขันธ์ ปัจจุบันคืออำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ มอญกลุ่มนี้จึงได้ชื่อและรู้จักกันในนามมอญปากกลัด หรือมอญพระประแดง เรียกตัวเองว่ามอญใหม่

บริเวณสะพานพระรามหก เดิมมีโรงเรือหลวง โดยที่เมืองทวายและเมืองมะริดเป็นเมืองชายทะเล ชาวเมืองมีความชำนาญในการเดินเรือเมื่อเข้ามาอยู่ในประเทศไทยจึงโปรดฯ ให้พวกผู้ชายเข้ารับราชการเป็นฝีพายหลวง ต่อเมื่อย้ายโรงเรือหลวงไปอยู่ในคลองบางกอกใหญ่หรือคลองบางหลวง คือบริเวณตั้งแต่ปากคลองวัดบุปผารามหรือวัดดอกไม้ไปจนถึงปากคลองบางไส้ไก่ มอญชาวเมืองทวายและเมืองมะริดจึงต้องย้ายถิ่นฐานมาอยู่ที่โรงเรือหลวงแห่งใหม่ทำให้เกิดชุมชนมอญ ณ ที่นี้ เรียกกันว่า “บ้านมอญ” ปัจจุบันเรียกอย่างเป็นทางการว่า “ชุมชนวัดประดิษฐาราม” ใกล้เคียงๆ กับบ้านมอญมีชุมชนอีกแห่งหนึ่งเรียกกันว่า “บ้านลาว” เป็นชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนมาจากเมืองเวียงจันทน์สมัยกรุงธนบุรี

ต่อมาได้ย้ายโรงเรือหลวงไปอยู่ในคลองบางกอกน้อย ระยะทางจากคลองบางหลวงกับบางกอกน้อย ไม่ไกลกันนัก ประกอบกับชาวมอญแห่งนี้ได้ตั้งบ้านเรือนเป็นหลักแหล่งมั่นคงแล้วจึงไม่ได้ย้ายตามไป โรงเรือหลวงแต่เดิมนอกจากใช้เป็นที่เก็บเรือแล้วก็เป็นที่ต่อเรือด้วย เป็นเรือทำด้วยไม้ประเภทเรือแจว-พาย ใช้ในราชการ หรือใช้ในพระราชพิธีเช่นเรือคั้ง เป็นต้น เมื่อย้ายโรงเรือหลวงไปแล้ว สถานที่ที่เป็นโรงเรือเก่า บางแห่งพระราชทานให้เป็นวังเจ้านายและข้าราชการขุนนางผู้ใหญ่เป็นที่อยู่อาศัย คงเหลือส่วนที่ยังเป็นโรงเก็บเรือยนต์หลวงแห่งหนึ่ง คือบริเวณฝั่งตรงข้ามศาลาท่าน้ำวัดสังข์กระจาย (ท่าโປະ) เป็นโรงเก็บเรือยนต์หลวงของกรมสรรพากร เป็นเรือยนต์ ๒ ชั้น โรงเก็บเรืออยู่ในน้ำเก็บเรือได้ ๘-๘ ลำ คนเฝ้าโรงเก็บเรือหลวงที่รู้จักคือนายสนั่น ประยูรพิทักษ์ ปัจจุบันทางการรื้อลงหมดแล้ว โรงเก็บเรือตรงนี้หากดูจากแผนที่เก่า นอกจากโรงเก็บเรือของกรมสรรพากรแล้ว ยังมีโรงเก็บเรือหลวงของกระทรวงเกษตรราธิการ แต่ผู้เขียนไม่ทันได้เห็น เมื่อ ๘๐-๘๐ ปีก่อน โรงเรือตรงนี้เป็นบ้านหลวงวิจารณ์พานิชกิจ (เปลื้อง นาคะนิธิ) เป็นบ้านชั้นเดียวสี่ฟากมหา ปลูกอยู่ในน้ำ มีป้ายชื่อบ้านขนาดใหญ่ติดอยู่ว่า “บ้านนาคะนิธิ” หลังบ้านเป็นที่ว่างมีรั้วรอบขอบชิด นับเป็นคหบดีคนหนึ่งของบ้านมอญย่านริมคลองบางหลวง กับมีห้องแถวไม้ให้เช่าของ พ.อ.พระยาประสงค์สรรพากร (ยวง เอกะนาค) อีก ๓ ห้อง ปลูกอยู่ในน้ำเช่นเดียวกัน มีทางเดินหน้าห้องแถวใช้ร่วมกัน บ้านนาคะนิธิได้เปลี่ยนมือเปลี่ยนเจ้าของ และได้รื้อลงทำบ้านเช่ากลายเป็นสลัมอยู่ริมน้ำ ส่วนอดีตห้องแถวยังอยู่ ได้เปลี่ยนเจ้าของแปลงโฉมห้องแถวเป็นบ้านอย่างที่เห็นในเวลานี้

ต่อจากบริเวณที่ว่าเป็นที่ดินปากคลองบางไส้ไก่ ว่ากันว่าเป็นที่อยู่ของหัวหน้ามอญกลุ่มดังกล่าว เป็นนายบ้านควบคุมชาวมอญในสังกัด มีตำแหน่งเรียกว่า “จักกาย” คำว่าจักกายนานเข้าเพี้ยนเป็น “สะกาย” เท่าที่ถามคนมอญบางคนบอกว่า “จักกาย” กับ “สะกาย” เป็นคำๆ เดียวกัน จากสะกายแล้วเพี้ยนเป็นไส้ไก่ ก็คงต้องฝากทิ้งไว้ให้คนรุ่นหลังได้ขบคิดกันต่อไป วิเคราะห์ตามนี้จักกายเป็นภาษามอญ เป็นคนชั้นหัวหน้า หากอยู่ในวังเรียก “จักกายวัง” คงเหมือนตำแหน่งในราชสำนักบ้านเราที่เรียกว่า “กรมวัง”

เมื่อมีชุมชนเกิดขึ้น สิ่งที่จะขาดไม่ได้คือวัด เพราะวัดเป็นศูนย์กลางของคนในชุมชน ใช้เป็นสถานที่บำเพ็ญกุศลร่วมกัน หรือเป็นที่พบปะกันในโอกาสอันควร วัดที่ชาวมอญสร้างไว้ในชุมชนจึงเรียกกันมาแต่เดิมว่า “วัดมอญ” หรือ “วัดรามัญประดิษฐ์” ชื่ออย่างเป็นทางการในขณะนี้คือ “วัดประดิษฐาราม” การกำหนดเขตชุมชนก็แบ่งกันอย่างง่าย ๆ เอาวัดเป็นศูนย์กลาง ชุมชนที่อยู่ใกล้วัดเรียก “หัวบ้าน” ที่ไกลออกไปจนสุดเขตของชุมชนเรียก “ท้ายบ้าน” หรือท้ายบ้านมอญ

หัวบ้านมอญ

แต่เดิมมีสภาพเป็นเกาะ ล้อมรอบด้วยคลอง ๔ คลอง คลองแรกเป็นคลองข้างวัด เป็นคลองเล็กๆ แยกจากคลองบางหลวง หรือคลองบางกอกใหญ่ ตรงเสาหงส์และทำน้าของวัดไปเชื่อมกับคลองบ้านสมเด็จเจ้าพระยา คลองนี้ไม่มีชื่อเฉพาะ ทางมาได้ถมคลองนี้ทำถนนทั้งหมด

กลายเป็นถนนเข้าวัด คลองที่สองคือคลองบางกอกใหญ่หรือคลองบางหลวง เริ่มจากทำนน้ำของวัดล่องขึ้นไป จนถึงปากคลองบางไส้ไก่ (อยู่ตรงข้ามศาลาทำนน้ำวัดสังข์กระจายหลังสุดท้าย) เลี้ยวเข้าคลองบางไส้ไก่ ระยะทางประมาณ ๓๐-๔๐ เมตร ไปบรรจบกับปากคลองบ้านสมเด็จ ตรงจุดนี้เดิมมีสะพานไม้สูงทอดข้าม คลองบางไส้ไก่เชื่อมระหว่างหัวบ้านมอญกับท้ายบ้านมอญ ได้ถูกรื้อลงสร้างเป็นสะพานคอนกรีตแคบๆ กับ มีประตูละบายน้ำของกรุงเทพมหานครอยู่ตรงนี้ เมื่อเลี้ยวเข้าคลองบ้านสมเด็จ ซึ่งเปรียบเสมือนแนวเขต ระหว่างมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยากับบ้านมอญไปบรรจบกับปากทางเข้าวัด ซึ่งแต่เดิมเป็น คลองซอยท้ายวัด ตามที่เล่ามาแล้วในข้างต้น เมื่อคลองซอยด้านนี้เปลี่ยนสภาพเป็นถนน หัวบ้านมอญที่เคยมี สภาพเป็นถนน หัวบ้านมอญที่เคยมีสภาพเป็นเกาะจึงเปลี่ยนไปด้วย

ถนนเข้าวัดที่เกิดขึ้นใหม่นี้ ปากทางด้านขวามือเป็นอดีตบ้านพระยาราชเวสม์ผดุง (สาย สายะวิบูลย์) ตึกเดิมทลายทได้รื้อลงหมดแล้ว เมื่อเดินเข้ามาจนถึงประตูแรกของวัด ฝั่งตรงข้ามเป็นซอยออกสู่ถนน อิศรภาพ ซอยนี้เดิมเป็นคลองซอยหรือลำกระโดงแยกจากคลองข้างวัดไปเชื่อมกับคลองวัดบุปผารามได้ เมื่อ ทางการได้ถมคลองซอยหรือลำกระโดงตรงนี้ทำถนนด้วยการถมทรายชาวบ้านเรียกกันเองว่า “ตรอกทราย” ปัจจุบันคือซอยอิสรภาพ ๑๗/๑

จากประตูวัดแห่งแรกเดินเลยไปถึงประตูที่สอง เยื้องประตูฝั่งขวามือจะเห็นเป็นลานจอดรถเล็กๆ สภาพเดิมตรงนี้เป็นคลองชักน้ำเข้าไปในบ้านพระยาลักษณ์ะสุดสุนทร (เหล็ยม ลักษณะสุด) มีสะพาน คอนกรีตเล็กๆ ทอดข้ามจากฝั่งวัดมอญไปยังซอยเล็กๆ อีกฝั่งหนึ่งที่ขนานไปกับคลองชักน้ำ ซอยที่ว่านี้โดย ล้อมบ้านพระยาลักษณ์ะสุดสุนทรไปบรรจบกับซอยโรงเรียนประสาธศิลปี่เชิงสะพานคอนกรีตที่ทอดข้าม มาจากฝั่งวัดมอญเป็นบ้านพระประชากรบริษัท (แอร่ม สุนทรสารทูล) ต่อด้วยบ้านหลวงประคุณวิชาสนอง (ยูทธ์ กาญจนชัยสิทธิ์) บ้านหลวงสมิตะพินทุ (เปลี่ยน สมิตพินทุ) ภรรยาชื่อคุณนายน้อม บ้านคุณหญิงนวม ภรรยาพระยาเฉลิมอากาศ (สุนี่ สุวรรณประทีป) คุณนายน้อมกับคุณหญิงนวมเป็นน้องพระยาลักษณ์ะสุด สุนทร ต่อจากบ้านคุณหญิงนวมเป็นบ้านนายทหารเรือ (ไม่ทราบชื่อ)

จากประตูที่สองของวัดและลานจอดรถเดินไปจนถึงเสาหงส์ ที่ตรงนี้เดิมมีสะพานคอนกรีตขนาด เดียวกับสะพานแรกทอดข้ามไปฝั่งตรงข้ามที่เรียกว่าซอยโรงเรียนประสาธศิลปี่ ระหว่างสะพานข้ามคลอง ทั้งสองแห่งเดิมเป็นที่ชายคลองของวัด มีเรือนไทยโบราณสองหลัง หลังแรกเป็นเรือนแม่ชี มีต้นพิบูลใหญ่ ปลูกอยู่ ๑ ต้น เรือนไทยหลังที่สองห่างจากหลังแรกเล็กน้อยจะเป็นของใครไม่ทราบชัด แต่เคยเห็นพระยา เสนาะคริยางค์ (แชร่ม สุนทรวาทีน) กับคุณหญิงบุญเรือนมาอยู่ที่เรือนหลังนี้พักหนึ่งแล้วย้ายไปอยู่ที่อื่น เมื่อ ทางการได้ถมคลองด้านนี้ทำถนน เรือนไทยทั้งสองก็จำต้องรื้อออกไป และเมื่อข้ามสะพานตรงเสาหงส์ไป ยังซอยโรงเรียนประสาธศิลปี่จะผ่านบ้านลูกตาลจะเป็นบ้านใครไม่ทราบ เหตุที่เรียกว่าบ้านลูกตาลเพราะ เจ้าของขายลูกตาล ตั้งแต่ลูกตาลอ่อนทำขนมหวานประเภทน้ำแข็งใสกับลูกตามแก่จัด ยีเอาแต่เนื้อไปทำขนม ตาล เมล็ดตาลที่เหลือโยนกองไว้ข้างนอกได้ทีแล้ว เจาะเอาจาวออกไปเชื่อมเป็นลูกตาลเชื่อม ลูกหลานบ้านนี้

ยังอยู่ ปัจจุบันเป็นบ้านพลตรีชัย สุรสิทธิ์ ผ่านหน้าบ้านพระยาลักษณ์ะสุดสุนทร ศาลเจ้ากวนอู จนถึงเชิงสะพานเจริญพาศน์ปากซอยตรงนี้ขวามือเป็นบ้านหลวงลักษณ์ะมาณา (หล่า ชลาชนเดชะ) เป็นชาวมุสลิม ซอยต่ำกว่าเชิงสะพาน ต้องขึ้นบันไดปูน ๔-๕ ชั้น ข้างสะพานตรงข้ามบ้านหลวงลักษณ์ะมาณาเป็นร้านซักรีดเสื้อผ้า ร้านอยู่ระดับเดียวกับราวสะพานเดิม เป็นร้านเล็กๆ หลังคามุงกระเบื้องหางปลา ร้านยังคงเหลืออยู่ เจ้าของปิดตายไม่ได้ทำอะไร สะพานเจริญพาศน์เปลี่ยนแปลงหรือสร้างใหม่ขยายตนกว้างขวางอย่างที่เห็นในขณะนี้ ซอยโรงเรียนประสาทศิลป์เดิมเรียกซอยวัดมอญเหมือนกัน เหตุที่เปลี่ยนไปเรียกว่าซอยโรงเรียนประสาทศิลป์ เพราะเมื่อพระยาลักษณ์ะสุดสุนทรถึงอนิจกรรมแล้ว ทายาทให้นายประจวบ ลียามาศ เข้าทำโรงเรียนประสาทศิลป์ โรงเรียนนี้จึงเป็นจุดเด่นของซอย และกลายเป็นชื่อซอยในที่สุด แม้โรงเรียนจะเลิกกิจการไปแล้ว ซอยนี้ก็ยังคงเรียกว่าซอยโรงเรียนประสาทศิลป์ ต่อมาทายาทพระยาลักษณ์ะสุดสุนทรได้ขายให้คนอื่น เจ้าของใหม่ได้ซื้อเรือนหลังเก่าออกหมดแล้วสร้างเป็นตึกสมัยใหม่ติดจานดาวเทียมอย่างที่เห็นในขณะนี้ อาณาบริเวณที่ต่อเนื่องกับคลองข้างวัดเดิมตั้งแต่บ้านหลวงลักษณ์ะมาณา เชิงสะพานเจริญพาศน์ตามแนวถนนอิสราภาพไปจนถึงปากทางเข้ามหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา (อิสราภาพ ๑๕) ทางการได้ผนวกเข้าเป็นชุมชนวัดประดิษฐารามทั้งหมด

วัดในชุมชน

ได้กล่าวมาแล้วว่า การกำหนดเขตของชุมชนใช้วัดเป็นศูนย์กลาง วัดในชุมชนคือวัดประดิษฐารามหรือวัดมอญ สภาพเมื่อ ๗๐ ปีก่อนวัดมิได้มีสภาพอย่างที่เห็นในขณะนี้ โบสถ์หลังเดิมหันหน้าเข้าสู่ลานวัด หน้าโบสถ์มีศาลาโถง (ไม่มีฝาผนัง) ซ่อนอยู่ ใครจะเข้าโบสถ์ต้องผ่านศาลานี้ก่อน โบสถ์เป็นโบสถ์ขนาดเล็กมีช่อฟ้าใบระกา หน้าบันเป็นไม้พื้นเรียบ เสาะร่องทำลายประดับกระจกสีอย่างลายเครือเถาดอกพุดตาน กับมีวิหารหลังเล็กๆ สร้างเคียงกันด้านขวามือ หน้าบันวิหารเป็นลายปูนปั้นเครือเถา กรอบหน้าบันด้านล่าง ปั้นรูปนกอินทรียี่สิบตัว (ไม่ใช่หงส์) ๑ ตัว ทาสีน้ำปูนสีเหลืองอ่อน หน้าบันโบสถ์กับหน้าบันวิหารหากจะเปรียบเทียบกันแล้ว หน้าบันวิหารสวยกว่าหน้าบันโบสถ์ ซ้ายมือของโบสถ์เป็นระเบียงคด ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์เป็นระเบียงเปิดโล่ง ด้านหลังองค์พระเป็นผนังที่สร้างแทนกำแพงไปในตัว ที่ดินหลังระเบียงคดพระพุทธรูปไสยาสน์เป็นวังพระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) ระเบียงคดเดิมมุงด้วยกระเบื้องหางปลา ต่อมาได้รื้อลงมุงด้วยสังกะสีลอนเล็กแทน เหลือสิ่งที่เรียกว่าของเก่าคือ ลวดลายปูนปั้นหน้าบันข้างทางเดินเพียงอย่างเดียว ระเบียงคดและพระพุทธรูปไสยาสน์นี้ทรายภายหลังว่า พระยาประสงค์สรรพการ (ยวง เอกะนาค) เป็นผู้สร้างโบสถ์ วิหาร และระเบียงคด ปลูกอยู่ในบริเวณเดียวกัน มีกำแพงล้อมรอบ เป็นกำแพงก่ออิฐถือปูน กำแพงด้านหน้ามีประตูทางเข้าลานโบสถ์ สองข้างประตูด้านในเรียงรายด้วยเจดีย์บรรจุอัฐิน้อยใหญ่ ๔-๕ องค์ มีองค์หนึ่งที่สวยสะดุดตา คือตรงมุมกำแพงด้านขวามือติดกับศาลาที่ประดิษฐานหลวงปู่โตอดีตเจ้าอาวาสในขณะนี้ เป็นเจดีย์ทรงไทยย่อไม้สิบสอง มุมกำแพงด้านหลังโบสถ์มีเจดีย์มุมละ ๑ องค์ คงเหลือเพียงองค์เดียวที่อยู่ติดกับอาคารเรียน โรงเรียนวัดประดิษฐาราม เป็นเจดีย์ทรงไทย

ย่อไม้สิบสองเหมือนกัน นอกนั้นวัดทุกทั้งทั้งหมด นอกกำแพงโบสถ์ด้านหน้าเป็นทางเดินก่ออิฐเทปูนขนานไปกับกำแพง เริ่มจากมุมระเบียงคตพระพุทธไสยาสน์ จุดตรงนี้เป็นสามแยก แยกขวามือเป็นซอยไปจรดคลองบ้านสมเด็จ มีสะพานไม้สูงเล็กๆ ทอดข้ามคลองไป ชนรั้วมหาวิทยาลัย ซึ่งเดิมเป็นรั้วมะขามเทศแล้วหักซ้ายทอดลงขนานกับรั้วมหาวิทยาลัยลงสู่พื้นดิน ซอยนี้เป็นซอยวัดมอญเดิม เมื่อคลองซอยข้างวัดเดิมยังไม่ได้ถมทำถนน คนในชุมชนต้องใช้ซอยนี้เป็นทางเข้าออกไปสู่ถนนอิสราภาพ

จากจุดเริ่มต้นตรงมุมระเบียงคตที่กล่าวมาแล้ว มุ่งตรงไปข้างหน้าจนถึงเจดีย์มอญ ๒ องค์ เลี้ยวซ้ายเข้าระหว่างเจดีย์ทั้งสองเป็นทางเดินไปที่ทำน้ำและเสาชงส์ แล้วไปเชื่อมกับซอยโรงเรียนประสาธศิลปี่ ตรงเจดีย์มอญที่เดียวกัน ถ้าเลี้ยวขวาจะเป็นทางเดินหลังศาลาการเปรียญหลังเก่าที่ขนานไปกับคลองข้างวัดไปจรดกับเขตสังฆาวาส (กุฎิสงฆ์) จากจุดเดิมตรงมุมระเบียงคตพระพุทธไสยาสน์ ด้านหลังเป็นตรอกในหัวบ้านมอญ เรียกว่าตรอกวัดมอญเหมือนกัน ตรอกนี้ตรงไปเชื่อมกับตรอกในท้ายบ้านมอญ ตรงสะพานข้ามคลองบางไส้ไก่ การเข้ามายังชุมชนบ้านมอญแต่เดิมเข้าได้ ๓ ทาง คือทางซอยโรงเรียนประสาธศิลปี่ เข้าทางถนนหน้ามหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาหรืออิสราภาพ ๑๕ และเข้าทางท้ายบ้านมอญเชื่อมต่อกับซอยวัดใหญ่ศรีสุพรรณตรงสามแยกจรวพร

สิ่งก่อสร้างในวัดประดิษฐานราม นอกจากบริเวณโบสถ์ วิหารแล้ว ในลานวัดหน้าโบสถ์ประกอบด้วยศาลาการเปรียญ โรงเรียนเทศบาลวัดมอญ และหมู่กุฎิสงฆ์ที่เรียกว่าเขตสังฆาวาส ลานวัดของเดิมเป็นพื้นดินเกลี่ยหน้าดินด้วยทรายบางๆ ศาลาการเปรียญหลังเก่าปลูกอยู่ริมคลองซอยข้างวัด ตรงที่เป็นศาลาสวดศพ “พันธุ์เพิ่มศิริ” เดี่ยวนี้ เป็นศาลาใหญ่ชั้นเดียว ใต้ถุนสูง มีช่อฟ้าใบระกา หน้าบันศาลาการเปรียญมีรูปเทพพนมปั้นติดอยู่กลางหน้าบัน ๑ องค์ ประตูปิดเปิดด้วยบานเพี้ยมตลอด มีบันไดเป็นขั้นๆ ความยาวเท่าบานเพี้ยมทอดลงสู่ลานวัด หลังคาเป็นกระเบื้องซีเมนต์ (กระเบื้องว่าว) ข้างศาลาตรงข้ามเจดีย์มอญมีศาลาหลังเล็กๆ ไม่มีฝา กั้น ปลูกประชิดศาลาการเปรียญด้านนี้มีชานและทางเข้าศาลาใหญ่เชื่อมต่อกัน กลางหน้าจั่วของศาลาหลังเล็กนี้มีรูปกระต่ายแกะด้วยไม้ติดอยู่ ๑ ตัว มีบันไดขึ้นศาลาหลังเล็กนี้ต่างหาก ลูกทรงศาลาเป็นลูกทรงแนวตั้ง ๓ ด้าน หลังศาลาการเปรียญหลังใหญ่มีศาลาโถงหลังเล็กๆ (ไม่มีฝา กั้น) ๒ หลัง ปลูกเคียงกันบนชายคลอง ใช้เป็นที่จัดอาหารคาวหวานเพื่อลำเลียงขึ้นไปเลี้ยงพระบนศาลาการเปรียญในเวลามีงานบุญ หากจะตั้งเตาประกอบอาหารก็ตั้งเตาบนทางเดิน และได้ถุนศาลาการเปรียญ ถนนหลังศาลาการเปรียญนี้โดยปกติไม่มีคนใช้ นอกจากเวลา มีงาน เพราะเป็นทางตัน สุดถนนเป็นกุฎิสงฆ์

ศาลาเล็กๆ ๒ หลังที่อยู่หลังศาลาการเปรียญนี้ นอกจากใช้จัดอาหารคาวหวานเวลา มีงานแล้ว บางครั้งใช้เป็นที่พักสวดศพหรือประดิษฐานรูปหล่อหลวงปู่โตเป็นครั้งคราว มุมศาลาการเปรียญด้านเจดีย์มอญมีต้นโพธิ์ใหญ่ ๑ ต้น มีที่ว่างเล็กๆ ข้างทางเดิน เวลา มีงานสงกรานต์ วัดจะทำรางน้ำให้ประชาชนเทน้ำไปสรงน้ำพระ เริ่มตั้งแต่พระพุทธรูป หลวงปู่โต และพระภิกษุที่อยู่ในวัดตรงเจดีย์มอญทั้งสององค์ด้านในมีต้นโพธิ์ใหญ่อีก ๑ ต้น ริมคลองตรงประตูเข้าวัดมีอีก ๑ ต้น รวมจุดตรงนี้มีต้นโพธิ์ใหญ่ ๓ ต้น แผ่กิ่งก้านสาขารวม

เป็นต้นเดียวกัน คนที่จะไปจะมาทางซอยโรงเรียนประสาทศิลป์จะต้องลอดต้นโพธิ์ทั้ง ๓ ต้นนี้ กลางวันไม่รู้สึกอะไร แต่ถ้าเป็นยามค่ำคืนดูน่ากลัว ในลานวัดไม่มีไฟฟ้า มีแสงไฟจากชาวบ้านด้านริมคลองบางหลวงอยู่ไกลๆ ไม่ช่วยให้ลดความกลัวลงได้ ตอนค่ำราว ๑ ทุ่ม อุบาสกอุบาสิกาจะลงทำวัดสวดมนต์เป็นประจำทุกวัน เสรีจราว ๒ ทุ่ม วัดจะตีกลองระฆังให้ชาวบ้านรู้ว่าได้ทำกิจวัตรเสร็จแล้ว เพื่อให้ชาวบ้านได้อนุโมทนาเสียงกลองระฆังตีรับกันไป ตุ่มๆ เม็ง ตุ่มๆ เม็ง จากจังหวะซ้ำไปเร็วอย่างกลองเพล สุนัขที่อยู่ในลานวัดจะพร้อมใจกันหอนรับเสียงกลองระฆังจนกว่าจะจบ ลองนึกดูก็แล้วกัน ถ้าบังเอิญต้องเดินผ่านและลอดต้นโพธิ์ทั้งอยู่ในความมืดในขณะนี้ จะน่ากลัวสักเพียงไร

นอกจากนี้บริเวณข้างโบสถ์ที่เป็นโรงเรียนวัดประดิษฐารามในขณะนั้นก็เป็นที่ว่าง เนื้อที่ไม่มากนัก เพราะถูกจำกัดด้วยทางเดินระหว่างเจดีย์มอญไปยังเสาศงฆ์ ที่ดินตรงนี้มีวัชพืชขึ้นอยู่เต็ม หากวัดจะใช้พื้นที่ดังกล่าวก็จะให้คนมาแผ้วถางเป็นคราวๆ ไป บางครั้งใช้ตั้งเชิงตะกอนเผาศพแบบอนาถา ข้างทางเดินหลังเสาศงฆ์มีโรงเรียนร้างสองชั้นทาสีเทาอมฟ้า (สร้างไม่เสร็จ) มีป้ายชื่อโรงเรียนพึงผาอยู่ชั้นล่าง ชื่อโรงเรียนเอกะนาค เถาวัลย์ เถาคำลึง เถาฟักข้าวขึ้นไปพันอยู่เต็ม นานๆ วัดก็ให้คนขึ้นไปดึงลงมาเป็นครั้งคราว

ตรงศาลาที่ประดิษฐานรูปหลวงปู่โตเวลานี้ เดิมเป็นมุมกำแพงโบสถ์ใช้เป็นที่ตั้งศพก่อนที่จะนำขึ้นเผาบนเมรุกลางลานวัด สัปเหร่อจะล้อมที่ตรงนี้ด้วยผ้าขาว มีเตียงเดี่ยว ตั้งไว้ ๑ ตัว แล้วเปิดฝาโลงเพื่อให้ลูกหลานได้เห็นหน้าหรือรดน้ำเป็นครั้งสุดท้าย ต้องเอาส่ว่านใหญ่เจาะพื้นโลง ๒-๓ รู เพื่อช่วยให้ไฟลุกไหม้ศพได้เร็วขึ้น แล้วจึงยกศพขึ้นไปบนเมรุ ก่อนจะทำพิธีเผาศพต้องต่อยมะพร้าวเอาน้ำราดศพจากศีรษะไปยังปลายเท้า โยมะพร้าวลงกลางลานวัด เด็กผู้ใหญ่แย่งกันเก็บเอาไปกินด้วยความเชื่อว่า ช่วยให้คุณนอนกัดฟันหายจากอาการนั้นได้ ก่อนจะทำพิธีฌาปนกิจต้องโยนผ้าขาวข้ามศพกลับไปกลับมา ๓ ครั้ง แล้วจึงเริ่มพิธีที่เรียกว่า “เผาหลอก” การเผาจริงเผาเวลา ๕ ทุ่ม เพราะส่วนมากคนนอนกันหมดแล้ว ถึงจะมีกลิ่นรบกวนคนนอนหลับก็ไม่รู้สึก เมื่อสงครามโลกครั้งที่สอง ราษฎรต้องพรางไฟเพื่อไม่ให้เครื่องบินข้าศึกเห็น เมื่อเผาหลอกแล้วก็เผาจริงเลยทีเดียวเหมือนเวลานี้ แต่ก่อนวัดไม่มีเตาเผาศพเป็นการเฉพาะต้องเผากลางแจ้งทุกวัด สร้างเมรุลอยหรือปะรำลอยอย่างสวยงามตามฐานะของเจ้าภาพ

ประเพณีต่อยมะพร้าวล้างหน้าศพ อาจจะมีหลงเหลืออยู่บ้างในชนบทบางแห่ง ในกรุงเทพฯ เหลือแต่พิธีของหลวงอย่างที่เรียกว่า “พระราชพิธี” เป็นพระบรมศพหรือศพเจ้านาย ที่ประกอบพระราชพิธีที่ท้องสนามหลวง มะพร้าวที่ใช้ในพระราชพิธีเรียก “มะพร้าวแก้ว” พนักงานภูษามาลาจะเจาะตามมะพร้าวเอาน้ำหยดลงไปที่พระบรมศพหรือพระศพ ๒-๓ หยดพอเป็นพิธี ส่วนการฌาปนกิจที่เรียกว่าถวายพระเพลิงหรือพระราชทานเพลิง หลังจากทำพิธีเผาหลอกแล้วจะรอไว้ถวายพระเพลิงหรือพระราชทานเพลิงจริง เวลา ๕ ทุ่ม เพราะต้องเผาบนพระเมรุกลางแจ้ง เป็นการรักษาระธรรมเนียมเก่า

ประเพณีการทำศพอีกอย่างหนึ่ง จนเกิดคำพูดที่ว่า “แย่งกันอย่างศพมอญ”จะเป็นอย่างไรผู้เขียนไม่เคยเห็น แม้จะศึกษาจากบทความที่มีคนเล่าไว้ก็ไม่ชัดเจน แต่ได้ข้อสันนิษฐานเป็นส่วนตัวว่า ศพคนตายแต่ก่อนไม่มียาฉีดศพกันแน่ และจะทำการฌาปนกิจในระหว่าง ๓-๗ วัน ศพในช่วงนี้จะขึ้นพองตามธรรมชาติ และมีน้ำหนักเพิ่มขึ้น เมื่อหามศพลงจากศาลาเพื่อเวียนเมรุ ๓ รอบ ตามประเพณีนิยมต้องใช้คนแบก ๔-๖ คน หรือมากกว่านั้น คนแบกเป็นลูกหลานใกล้ชิดกับคนตาย ถือเป็นการสนองคุณเป็นวาระสุดท้าย จะมีคนเข้ามาสับเปลี่ยนกับคนที่มืออาการเหนื่อยล้า ในระหว่างที่สับเปลี่ยนคนทำให้เสียการทรงตัว เซไปข้างหน้าข้างข้างหลังบ้าง จนเมื่อกลุ่มคนแบกศพจัดทำทางเข้าที่เรียบร้อยแล้วจึงเดินหน้าต่อไป ลูกหลานกลุ่มใหม่ก็เข้ามาสลับเปลี่ยน ทำอย่างนี้จนครบสามรอบ ลักษณะอาการที่ลูกหลานสลับเปลี่ยนเข้ามาแบกศพอาการเซไปข้างหน้าข้างหลังบ้าง ดูเหมือนการแย่งศพกันจนเกิดคำพูดที่ว่า “แย่งกันอย่างศพมอญ”จะถูกต้องอย่างนี้หรือไม่ ไม่ขอยืนยัน เป็นเพียงข้อสันนิษฐานเฉพาะตัวของผู้เขียนเท่านั้น

ในลานวัดมอญนอกจากศาลาการเปรียญหลังเก่าแล้ว ฝั่งตรงข้ามเป็นโรงเรียนในวัด ชาวบ้านเรียกว่าโรงเรียนเทศบาลวัดมอญ เป็นโรงเรียนชั้นเดียวสร้างด้วยไม้ได้ถุนสูง ปลูกขนานไปกับซอยวัดมอญที่ไปจรดกับรั้วโรงเรียนบ้านสมเด็จพระศรีนครินทร์ โรงเรียนหันหน้าลงสู่ลานวัด อาคารเรียนด้านที่ติดกับทางเดินหน้าโบสถ์ทำเป็นมุขยื่นออกมาด้านหน้าเป็นทางขึ้นโรงเรียน ลักษณะโครงสร้างทั่วไปคล้ายศาลาการเปรียญ ฝาด้านหลังเป็นลูกฟัก ด้านหน้าเฉพาะที่เป็นมุขทางขึ้นโรงเรียน ครึ่งบนของฝาโรงเรียนใช้ไม้ระแนงตีทาดไปทาดมาทำให้เกิดช่องรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดจนถึงจั่วของมุขด้านหน้า กลางจั่วมีรูปปูนปั้นเทพพนมติดอยู่ ๑ องค์ หลังคาโรงเรียนมุงด้วยกระเบื้องซีเมนต์ (กระเบื้องว่าว) เฉพาะส่วนของใต้ถุนของมุขโรงเรียนตรงนี้ กั้นคอกเทพปูนเก็บขึ้นส่วนประกอบเมรุและปะรำลอยของวัด เมรุกับปะรำเป็นของอย่างเดียวกัน แตกต่างกันตรงที่เมรุเมื่อสร้างเต็มรูปแบบแล้วมีหลังคาผ้าขาวมียอดอย่างโดมของแขก ส่วนปะรำไม่มีหลังคา นอกนั้นเหมือนกันหมด เท่าที่เห็นมาตลอดชีวิตของผู้เขียน วัดประดิษฐารามเมื่อจัดงานศพสร้างเพียงปะรำเท่านั้น จะสร้างเต็มรูปแบบหรือสร้างพอเป็นสังเขปขึ้นอยู่กับฐานะของเจ้าภาพ สัปเหร่อประจำวัดชื่อ นายฟอง มณีดิษฐ์ มีผู้ช่วยชื่อ นายชื่น

หน้าโบสถ์ข้างทางเดินมีต้นประดู่ใหญ่ ๑ ต้น ต้นเป็นโพรงใหญ่ เด็ก ๓-๔ ขวบเข้าไปยืนได้ ลานวัดฝั่งตรงข้ามโบสถ์เป็นเขตสังฆาวาส (กุฎิสงฆ์) หน้าเขตสังฆาวาสมีหอกลอง หอระฆัง และที่ตักบาตร ผู้อ่านอาจนึกภาพไม่ออกว่าเป็นอย่างไร ลักษณะของที่ตักบาตรเป็นแท่นปูนยาวอยู่หลังหอกลอง สูงจากพื้นดินราว ๑ เมตรเศษ เวลามิงานเทศกาลหรือวันพระ เจ้าหน้าทีวัดจะนำเอาบาตรมาตั้งเรียงกันไว้เป็นระยะๆ แล้วเอาถาดเคลือบกลมวางถ้วยเปล่าไว้ข้างบาตรเพื่อให้นักที่มามีบุญใส่บาตร ที่ตักบาตรนี้ภายหลังทรุดโทรม ลูกหลานทายาทหลวงกลศาสตร์เสนี (อ้น ศาสนตริน) ได้ปฏิสังขรณ์ใหม่ แล้วนำเอาภาพของหลวงกลศาสตร์เสนีมาประดับไว้เป็นอนุสรณ์ที่กึ่งกลางผนังด้านหลัง ทำให้ชวนคิดไปว่าหลวงกลศาสตร์เสนีเป็นผู้สร้างธรรมเนียมของคนในบ้านมอญถาวรวัดที่สร้างในวัดถือเป็นสมบัติส่วนตัวของใครของมัน แม้จะทรุดโทรม

แตกหักก็ไม่ยอมให้ผู้อื่นซ่อม เช่นเดียวกับโรงเรียนเอกชนที่สร้างไม่เสร็จเคยถามผู้ใหญ่ท่านบอกว่ามีคน
จะสร้างให้เสร็จ